

УДК 32:316.6

Суший Олена Володимирівна

доктор наук з державного управління, доцент, завідувач лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-4364-7571

e-mail: a_s_y2000@ukr.net

ПАРТИСИПАТИВНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ: АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ДО ЗАВДАНЬ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Актуальність. У статті порушено проблему повоєнного відновлення України у зрізі соціальної прогностики, зокрема європейського досвіду проведення форсайт-досліджень майбутнього за участі громадян.

Метою статті є огляд теоретичних і методологічних засад партисипативного прогнозування та визначення можливостей його апробації як технології (інструменту) для реалізації цілей повоєнного відновлення в Україні.

Результати. Уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження щодо визначення західних підходів до дослідження майбутнього, критеріїв аналізу практики участі загалом та в дослідженнях майбутнього зокрема, запропоновано визначення поняття «партисипативне прогнозування». Наведено огляд форсайт-проектів: Civisti (2009–2011), Casi (2014–2017) та Simulact (2015–2016), які є прикладом проведення спільних досліджень майбутнього та інституціоналізації участі громадян як незалежних акторів та авторів візій майбутнього. Названі форсайт-проекти було реалізовано в Європейському союзі за фінансової підтримки Європейської комісії. За результатами аналізу здійснено початкове узагальнення методологічних засад та уточнено процедуру партисипативного прогнозування, визначено його переваги та недоліки (побічні ефекти). Запропоновано авторські міркування щодо потенціалу партисипативного прогнозування для цілей повоєнного відновлення України. Наголошується, що партисипативне прогнозування може стати ефективною технологією опанування травматичних наслідків та повоєнного відновлення громад в Україні. Окрім своєї безпосередньої мети – прогнозування та планування майбутнього, партисипативне прогнозування дає можливість одночасно проводити системну фахову соціально-психологічну реабілітацію на рівні великих соціальних груп (суспільство, нація) та спільнот (територіальна, конфесійна, етнічна тощо), а також здійснювати м'яке коригування масових (колективних) соціально-психологічних станів. Реалізація партисипативних досліджень майбутнього у формі дискусійної участі можлива як шляхом «експертного діалогу», спрямованого на міждисциплінарне співробітництво та подолання роздробленості наукового знання; так і шляхом «соціального діалогу», спрямованого на залучення зацікавлених сторін (вони можуть бути прямо чи опосередковано зацікавлені) до громадського обговорення в рамках дорадчого процесу.

Перспективи подальших досліджень. Запровадження практик партисипативного прогнозування потребує координації зусиль з боку урядовців, експертного середовища і громадян, свідомої готовності кожної зі сторін до співпраці та відповідальності за свій внесок у справу спільного майбутнього.

Ключові слова: громадська участь; партисипативне прогнозування; повоєнне відновлення; форсайт; травма війни; соціально-психологічні стани; масова свідомість; Україна.

Olena V. Sushyi,

Doctor of Sciences in Public Administration, Docent,

Head of the Laboratory of Methodology of Psychosocial and Politico-Psychological Researches,

Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-4364-7571

a_s_y2000@ukr.net

PARTICIPATORY FORESIGHT: ADAPTATION OF EUROPEAN PRACTICES TO THE TASKS OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Urgency. The article raises the problem of the post-war reconstruction of Ukraine in the context of social forecasting, in particular, the European experience in conducting participatory futures research.

The **purpose** of the article is to review the theoretical and methodological foundations of participatory foresight and to determine the possibilities of its approbation as a technology (tool) for achieving the goals of post-war reconstruction in Ukraine.

Results. The conceptual and categorical apparatus has been clarified. Western approaches to the futures research are determined. Criteria for the analysis of the participation practices in general and in foresight in particular are defined. A definition of the concept of "participative foresight" has been proposed. An overview of foresight projects is presented: Civisti (2009-2011), Casi (2014-2017) and Cimulact (2015-2016). They exemplify participative foresight and institutionalization of citizen participation as independent actors and creators of visions of the future. Foresight projects have been implemented in the European Union with financial support from the European Commission. Based on the results of the analysis, an initial generalization of the methodological foundations and the procedure of participatory foresight was carried out, the advantages and disadvantages (side effects) of foresight participation were identified. The author's ideas about the possibilities of participatory foresight for the purposes of the post-war reconstruction of Ukraine are proposed. It is noted that participatory foresight can become an effective technology for post-traumatic and post-war reconstruction of communities in Ukraine. In addition to its immediate goal - forecasting and planning the future, participatory foresight allows for systemic professional socio-psychological rehabilitation at the level of both large social groups (society, nation) and communities (territorial, confessional, ethnic, etc.), as well as carry out soft adjustment of mass (collective) socio-psychological conditions. The implementation of participatory foresight research as a discourse of participation is possible both through an "expert dialogue" aimed at interdisciplinary cooperation and overcoming the fragmentation of scientific knowledge; and through "social dialogue" aimed at including stakeholders (they may be directly or indirectly interested) in public discussion within the deliberative process.

Prospects for the practical application of research results The introduction of participatory foresight practices requires the coordination of efforts on the part of officials, the expert community and citizens, the conscious readiness of each of the parties to cooperate and responsibility for their contribution to the common future.

Keywords: participation; participatory forecasting; post-war recovery; foresight; war trauma; socio-psychological conditions; mass consciousness; Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Російська-українська війна стала рубіконом у новітній історії незалежної України. Відтепер буття кожної людини і всієї країни рефлексуватиметься в координатах «до» і «після». Наразі невідомо, коли настане «після», проте «тут і зараз» час думати, яким воно має бути. Створення візії майбутнього України, розроблення плану дій його досягнення та послідовна реалізація мають не менше стратегічне значення, ніж перемога України. Саме майбутнє буде мірилом, що достеменно визначить ціннісну вагу втрат, яких зазнала наша країна в цій війні.

У нашому довоєнному минулому вітчизняні аналітики неодноразово підкреслювали, що чимало проблем в українців через те, що буцімто немає в нас образу спільного майбутнього. Підставою для таких тверджень слугували поляризовані погляди українців на різні аспекти суспільного буття, які активно підживлювалися представниками політико-управлінського корпусу напередодні і під час електоральних перегонів.

Тож під кутом зору творення майбутнього України не надто сприяло налагодженню конструктивної співпраці між політико-управлінським корпусом і громадянами запровадження практик партисипаторної демократії. Громадські слухання, обговорення, петиції тощо хоч і набули загального поширення, але радше були формальними способами залучення громадськості до ухвалення важливих для суспільства/громади управлінських рішень. Як і громадський нагляд та громадський контроль за виконанням владою задекларованих цілей і взятих зобов'язань, прозорістю здійснення публічних закупівель, управління державним і комунальним майном тощо.

Зрештою, як не прикро це констатувати, думки та уявлення громадян про майбутнє України ніколи не були предметом міждисциплінарного наукового дослідження, змістовного фахового обговорення. Уявлення громадян про бажане

майбутнє, їхні почуття й цінності майже ніколи не розглядались як рушій для досягнення соціально бажаних цілей і ресурс, що доповнює прогнозування, побудоване на думках і припущеннях експертів та фахівців-практиків. Інакше кажучи, колективні уявлення – як образу бажаного майбутнього, що мотивуватимуть до його досягнення, так і ризиків та можливих загроз, що запобігатимуть оприявненню його небажаних версій, ніколи не були компонентом прогнозування та планування майбутнього, практикою публічних обговорень і спільного вироблення знань про майбутнє, а отже, і колективної відповідальності за нього не тільки в загальнонаціональному масштабі, а й щодо різних аспектів колективної життєдіяльності регіонального і місцевого рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі Український уряд розробив та оприлюднив «План відновлення України» (План..., 2022), який містить 17 Національних програм (та відповідні проекти і заходи) повоєнного відновлення України, які планується реалізувати впродовж 2023–2032 рр. За своїм змістом План більше нагадує проміжні підсумки інтенсивного кризового мозкового штурму (brainstorm), ніж стратегічний документ, що відображає спільне бачення образу майбутнього країни і план дій з його досягнення.

Також у Верховній Раді створено міжфракційне об'єднання (МФО) «Стратегічний форсайт України», головна мета якого: «координація зусиль щодо розробки сценаріїв післявоєнного майбутнього України, визначення ключових тенденцій, ризиків і факторів безпеки» (Корнієнко, 2022). Анонсовано проведення форсайт-дослідження з участю 26 експертів (їхні імена і критерії відбору невідомі) та цифровий інструмент (Telegram-бот), що буде використовуватися для залучення громадян до дискусій про майбутнє України. Однак депутатська ініціатива викликає низку запитань, адже такі амбітні задуми навряд чи реалізовуватимуться зусиллями трьох депутатів-засновників МФО чи 26 експертів, обраних за невідомими критеріями. Викликає сумніви запропонований інструмент – чат-бот – залучення громадян до дискусій про майбутнє та опрацювання «ідей», які пропонується надсилати, що свідчить про слабку методологію, а отже, і хибність анонсованих «ф'ючерсів» – прогнозів майбутнього України.

Обидві ініціативи надзвичайно актуальні і своєчасні, однак вони викликають велике занепокоєння через закладені всередині кожної із них шалені корупційні, маніпуляційні і репутаційні ризики, що несуть на собі відбиток довоєнної національної політики – непрозорість і закритість процедур, привілейоване коло персоналій, неформальні інституційні практики, що живили стан соціетальної кризи в Україні (Суший, 2020). Але найбільша небезпека криється в черговому «заграванні» з уявленнями та очікуваннями громадян, зневажанні соціально-психологічного стану травмованості масової свідомості, що може мати вкрай непередбачувані і небезпечні наслідки для відновлення миру в Україні.

Метою пропонованої статті є огляд теоретичних і методологічних засад партисипативного прогнозування та визначення можливостей його апробації як технології (інструменту) для реалізації цілей повоєнного відновлення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед внесемо ясність щодо ключових понять, які винесено в назву публікації і якими послуговуватимось далі.

Серед наявного різноманіття представлених у західних джерелах підходів до дослідження майбутнього (Bibri, 2018; Dan-Suteu, Giorgi, 2019), які, до речі, не виключають один одного, відправною точкою для занурення в проблематику досліджень майбутнього в межах цього дослідження слугуватиме найбільш узагальнений приклад їх типологізації.

Forecasting (укр. – прогнозування). Під цим поняттям розуміють «традиційне прогнозування»: процес передбачення майбутнього, що здійснюється шляхом

моніторингу та аналізу поточної тенденції, що проєктується на майбутнє. Якщо коротко – це прогноз, побудований на основі екстраполяції тенденцій з минулого/теперішнього на майбутнє. У вітчизняних джерелах складання тверджень про майбутнє на основі явних або неявних припущень, зроблених на підставі спостережуваних тенденцій поточної ситуації, зазвичай класифікується як пошукове прогнозування.

Backcasting (укр. – зворотне, або ретроспективне, прогнозування) – альтернативний щодо традиційного прогнозування підхід. За ретроспективного підходу спочатку уявляється бажана кінцева точка в майбутньому, а потім визначається, які заходи/програми будуть потрібні для досягнення конкретно цього майбутнього: або рухаючись у зворотному напрямку (прогнозування зі зменшенням горизонту, умовно: 5-4-3-2-1), або шляхом побудови ймовірного причинно-наслідкового ланцюжка (прогнозування зі збільшенням горизонту, умовно 1-2-3-4-5), що веде з теперішнього в майбутнє (Theocharis, & Harvey, 2016). Якщо коротко – це погляд на поточну ситуацію під кутом зору майбутнього та визначення, як цього бажаного майбутнього можна досягти. Ретроспективний підхід має нормативний характер і фокусується на тому, як можна створити й досягти бажаного майбутнього. У вітчизняних джерелах підходи до майбутнього, які працюють, умовно, у зворотному напрямку – від конкретної бажаної кінцевої точки до теперішнього, зазвичай класифікуються як нормативне прогнозування.

Foresight (укр. – форсайт, або передбачення). Поняття «форсайт» набуває дедалі ширшого вжитку для позначення досліджень майбутнього загалом і, зокрема, деяких успішних спільних, орієнтованих на майбутнє проєктів. Тому поняття має чимало визначень. Концепція форсайту пов’язана з уявленнями про множинність майбутнього. Форсайт не прогнозує майбутнє, а радше аналізує діапазон вірогідних майбутніх випадків, які можуть статися. Його мета – зібрати воедино точки зору ключових агентів для кращого розуміння рушійних сил, які формують середньострокове і довгострокове майбутнє, щоб розробити обґрунтовані стратегічні концепції чи плани дій. Тобто форсайт дає змогу проаналізувати багато потенційних варіантів майбутнього, навіть якщо заздалегідь невідомо, чи справді можна визначити правильний розвиток подій. Якщо коротко – це візія (бачення) майбутнього, що спроектована на горизонті очікувань. У вітчизняних джерелах автохтонна відповідність самоназви форсайт-досліджень зберігається, їх можна класифікувати як комплексні прогнози-передбачення (табл.).

Таблиця

Узагальнений виклад представлених підходів

Тип	Фокус	Технологія	Методи
Forecasting / Прогнозування	Минуле => теперішнє => майбутнє	Екстраполяція	Кількісні
Backcasting / Ретроспективне прогнозування	Майбутнє => теперішнє / минуле => майбутнє	Інтерполяція	Якісні Кількісні
Foresight / Форсайт (передбачення)	Минуле => теперішнє => майбутнє 1 => майбутнє 2 => майбутнє 3 => ...	Змішана	Комплексні: - вторинний аналіз даних; - тематичне моделювання

Громадська чи громадянська участь, залучення громади, учасницьке ухвалення рішень, партисипація чи партиципація – усе це синоніми одного поняття, що має коріння в англійському терміні «to participate» – бути частиною чогось, брати участь,

яке, відповідно, походить від латинського слова «participatio» з тотожним змістом. Оскільки українська мова не має однослівного відповідника, то відбулося запозичення-калькування з англійської мови, яке звучить як партисипація. Щодо змісту це відповідає українському словосполученню громадянська (чи громадська, – поняття теж не є сталим) участь (Левченко, Величко, & Ковшун, 2018). Щоб уникнути розмивання змісту, перекладаючи з англійської словосполучення «participatory futures research», «participatory foresight», і відповідно до завдань дослідження, результати якого пропонуються тут до уваги, будемо користуватися поняттям «партисипація» у значенні поширення принципу громадської участі на сферу соціальної прогностики, залучення громадян, представників різних соціальних верств, груп і спільнот як акторів соціального прогнозування.

Зарубіжні публікації містять різні ключові словосполучення, що акцентують проблематику спільних (партисипативних) досліджень майбутнього: «participatory backcasting» (Nikolakis, 2020; Robinson, Burch, Talwar, O'Shea, Walsh, 2011), «participatory foresight» (Nikolova, 2014), «participatory future research» (Popp, 2013). Понад те, в окремих дослідженнях зміст поняття «backcasting» розкривається через поняття «participatory foresight», наприклад: «Backcasting can be described as an innovative participatory foresight approach to sustainability through the construction of normative sustainable futures by a variety of stakeholders» (Bibri, 2018; Quist, Rammelt, Overschie, & Werk de, 2006).

Пікантність ситуації полягає в тому, що форсайт-дослідження зосереджені на можливому майбутньому, а ретроспективні – на бажаному; перші переважно належать до пошукових, другі – до нормативних підходів. Але треба взяти до уваги, що в дослідженнях майбутнього немає «чистих» підходів чи універсального методу, їхні інструменти доволі гнучкі та можуть пристосовуватися до конкретних цілей: одні можуть використовуватися як для нормативного, так і для пошукового прогнозування; інші – більше до одного, ніж до іншого; деякі випадки потребують комбінації інструментів. Урешті-решт, «завчасна» взаємодія з майбутнім (ґрунтуючись виключно на нормативних методах) не може бути повною поза пошуковими методами. Комплексні прогнози, які застосовуються під час роботи зі складними проблемами і змінами, що залежать від великої кількості факторів з різним ступенем стійкості, потребують інтеграції якісної і кількісної інформації, яка є основним ресурсом для розроблення майбутніх прогнозів.

Зважаючи на те, що в широкому сенсі поняття форсайт-дослідження набуло «парасолькового» значення (див. визначення, наведене вище), фактично стратегія розроблення спільних (партисипативних) прогнозів може складатися з кроків, які належать до кожного з наведених підходів до дослідження майбутнього: foresight – backcasting – forecasting. За форсайту мета полягає не тільки і не стільки в тому, щоб передбачати майбутнє, скільки в тому, щоб краще осягнути можливі і пріоритетні варіанти майбутнього. За ретроспективного прогнозування мета полягає у визначенні шляхів досягнення соціально бажаних цілей. Загалом же громадяни дістають можливість впливати на процес творення майбутнього, оскільки вони не просто висловлюють своє бачення (наративи) про бажане майбутнє, а й пропонують заходи щодо досягнення цього майбутнього.

У назву цієї публікації свідомо винесено словосполучення «партисипативне прогнозування» з огляду на вітчизняну традицію вживання поняття соціального прогнозування як загального для позначення сфери наукових досліджень перспектив розвитку соціальних процесів і явищ, але за змістом воно більше тяжіє до свого англійського аналога «партисипативний форсайт» у широкому значенні.

Концептуальний поворот від традиційного до партисипативного (спільного, учасницького) підходу в західних дослідженнях майбутнього припав на останню чверть ХХ сторіччя. В його основі – запит на пошук нових рішень складних проблем сталого розвитку, однак активування елемента «участі» було не випадковим, а цілком закономірним явищем, зумовленим соціально-історичними, науково-технологічними, політико-управлінськими та іншими чинниками (Matschoss, Repo, & Timonen, 2019; Nikolova, 2014; Quist, 2007).

По-перше, нестабільна соціальна динаміка, що кинула виклик традиційним уявленням і практиці прогнозування. Зусилля щодо прогнозування істотно похитнулися через те, що в дедалі більш неврівноважених соціальних системах стає дедалі складніше вловити причинно-наслідкові зв'язки. У динамічних і нестабільних умовах кількісні методи прогнозування, як, наприклад, екстраполяція тренду, виявляються не завжди надійними. Експертні знання також демонструють нездатність опанувати зростаючу непередбачуваність майбутнього.

По-друге, ускладнення управління соціальними процесами в умовах динамічних змін, що стимулює до пошуку нових форм взаємовідносин між політико-управлінською елітою і громадянами. У відповідь на невдачі сучасної представницької демократії виникають і набирають популярності політико-філософські теорії дорадчої, партисипативної і спільної демократії. Останні виступають за активнішу участь громадян у політичному процесі, можливість робити внесок у розроблення політики, яка їх безпосередньо стосується. Відповідно, це інтерпретується як можливість для більш відкритого (неелітарного) підходу до роздумів та рішень про майбутнє. По суті, тягар політичної відповідальності буде розділено між правлячою більшістю і правлячою меншістю.

По-третє, розвиток ІКТ, що не тільки сприяє підвищенню обізнаності членів громадянського суспільства щодо запитів на глибшу участь у політичному процесі, а й надає канали для появи агентів, які потенційно можуть впливати на соціальну динаміку. Кумулятивний ефект стратегій, дій, перехресного впливу, контрреакцій, громадських ініціатив тощо різних агентів ставить під загрозу точність суджень експертів про майбутнє. Недоліки експертного знання як привілейованого погляду в поясненні складності соціальної реальності стають дедалі очевиднішими.

Зрештою, по-четверте, у сфері досліджень майбутнього поступово набирає сили ідея більш інклюзивного підходу до майбутнього та визнання важливості неекспертних поглядів та міркувань. Серед можливих способів – збільшення розмаїття точок зору і забезпечення «зустрічі знань» у процесі прогнозування. Майбутнє перестало бути виключно справою експертних суджень із претензіями на прогностичну точність, натомість участь громадян визнається як джерело інформації, що доповнює прогнозування, засноване на експертах. Більш широке залучення різних учасників – експертів, громадян, зацікавлених сторін чи неурядових активістів тощо – та їхніх поглядів серйозно розглядається як спосіб розширення «видимості» майбутнього та сприяння тіснішій взаємодії з ним.

Партисипативний підхід передбачає залучення агентів, яких традиційно вважали досі «зовнішніми» для прогнозування. З одного боку, це можуть бути особи, які не володіють спеціальними знаннями в тій чи іншій галузі (нефахівці), але зацікавлені чи безпосереднього пов'язані з її динамікою в майбутньому. З другого боку, це можуть бути фахівці, які не мають освіти в тій галузі, яку визначають як експертну з питання, що розглядається. Як наслідок, їм відмовляють у доступі до публічних дискусій, обговорень та подальшого вироблення політики. Трансдисциплінарний характер знань, що генеруються таким чином, визнається цінним джерелом прогностичних перспектив, що на додачу долає дисциплінарну обмеженість експерта.

На думку дослідників, перехід до сталого розвитку, зокрема в Європейському Союзі, означає не просто запровадження інноваційних стратегій, а вироблення політики у її зв'язку та залежності з національними і регіональними контекстами країн, де впроваджуються інновації. Необхідність усунення прогалин у знаннях, як країни ЄС рухаються в напрямку сталого розвитку, стало рушієм поширення та інституціоналізації партисипативних практик у західних дослідженнях майбутнього (Avelino, Grin, Pel, & Jhagroe, 2016; Lundvall, 2016). Як зазначає Quist, вирішення складних питань сучасності потребує нових комплексних підходів, що передбачають щонайменше залучення широкого кола зацікавлених сторін та суб'єктів з різних соціальних груп, як-от: уряд, компанії, групи інтересів та органи знань – не тільки для визначення проблеми, а й для пошуку спільних рішень, визначення умов, вироблення спільних поглядів (Quist, 2007). Спільні (учасницькі) практики пропонуються запроваджувати шляхом створення «партисипативного середовища»; упровадження «партисипативного планування»; використання «партисипативних методів»; стимулювання «партисипативного прогнозування»; організації форсайт-діяльності як «партисипативного процесу» тощо (Nikolova, 2014).

У рамках трьох великих форсайт-проектів: Civisti (Civisti, 2009–2011), Casi (Casi, 2015–2017) та Simulact (Simulact, 2015–2016), що фінансувалися Європейською комісією, громадянам по всій Європі було запропоновано сформулювати своє бачення бажаного сталого майбутнього. Загалом європейці стали співавторами близько 298 концепцій бажаного майбутнього. Відповідно, учені використали ці бачення як перший крок для визначення ініціативи громадян для європейських досліджень та інновацій. А сам науковий експеримент, що виник як відповідь на невизначеність і динамічність мегатенденцій і трендів сучасного глобалізованого світу, не лише підштовхнув до визнання потенційної переваги участі громадян у прогнозуванні, а й став прикладом інституціоналізації участі громадян у форсайт-проектах, спрямованих на європейську політику в галузі науки та інновацій (Matschoss, Repo, & Timonen, 2019; Repo, & Matschoss, 2018).

Огляд формату проведення спільних досліджень майбутнього у процесі втілення перелічених проектів дає змогу скласти загальне уявлення про методологію партисипативного прогнозування.

Усі три форсайт-проекти реалізовувалися в рамках спільного програмного напрямку «Горизонт-2020» з акцентом на участі громадськості в житті суспільства і науки. Головна мета полягала у визначенні перспективних та «аутентичних», тобто заснованих на уявленнях про бажане майбутнє громадян, соціальних запитів, що визначатимуть порядок денний європейської політики в галузі досліджень та інновацій.

У загальному вигляді процедура партисипативного прогнозування складалася із трьох сесій. Ретроспективний підхід слугував методологічним підґрунтям для вироблення візій майбутнього: його горизонт становив 2050 рік, що давало змогу дистанціюватися від поточної ситуації; конкретні приклади в заданому горизонті унаочнювали те, що бачення буде означати на практиці для громадян. Сесії відбувалися одночасно в усіх країнах-учасницях, мали ідентичну структуру та оформлення результатів. Громадян було відібрано за віком, статтю, освітою та професійним досвідом, а також за місцем проживання. До початку сесій громадян поінформували щодо головної мети форсайт-проектів.

Сесія 1. Семінари з вироблення візій майбутнього. Вироблення концепцій бажаного майбутнього відбувалось у формі групових семінарів, на яких громадяни впродовж дня (або кількох днів) мали змогу докладно обміркувати, обговорити й представити пріоритетні напрями розвитку на майбутнє. Перед початком роботи учасники отримували інформаційні матеріали, покликані надихнути на роздуми про

бажане майбутнє. Упродовж семінарів опрацьовувалися теми, які порушували самі учасники семінарів і які відповідали їхнім інтересам.

Сесія 2. Експертна робота з баченнями громадян. Вироблені під час групових семінарів візії майбутнього доопрацьовуються до пріоритетів чи сценаріїв експертами та зацікавленими сторонами або в процесі спільної творчості за участі громадян, експертів та зацікавлених сторін.

Сесія 3. Спільний – громадяни та експерти – семінар, під час якого уточнюються та узгоджуються результати експертної роботи з баченнями громадян, відтак ці результати оформлюються в пріоритети досліджень та інновацій для ЄС.

Зі змістом вироблених під час робочих сесій візій майбутнього читач може ознайомитись, звернувшись до електронних сторінок названих проєктів або з наукових публікацій за результатами досліджень, наразі це не є завданням нашого дослідження. Однак важливо підкреслити кілька прикладних аспектів проведених спільних досліджень майбутнього, що заслуговують на увагу не тільки з погляду географії переходу та участі громадськості в інноваціях. Перше: уявлення громадян про стале майбутнє відображають цінності, які є містком між уподобаннями громадян і колективною поведінкою, і в такому розумінні візії майбутнього, розроблені в процесі партисипативного прогнозування, стають контекстуальними індикаторами сталого розвитку, тобто адекватного ставлення громадян, усвідомлення ними своєї відповідальності. Друге: інформування осіб, які визначають політику ЄС щодо напрямів сталого розвитку, котрі приймуть і підтримають громадяни в Європі загалом і в тій чи тій країні зокрема, дає змогу урядовцям, які напрацьовують політичні стратегії, вийти за межі місцевого контексту на субнаціональний, національний, європейський і транснаціональний рівні. Зрештою, фінансування Європейською комісією цих проєктів засвідчує, що європейські політики та урядовці свідомі того, що вони працюють на громадян, для громадян і заради громадян. Це важливий знак, який українським урядовцям варто взяти до уваги.

Підсумовуючи стислий огляд європейських партисипативних форсайт-проєктів зазначу таке. Партисипативне прогнозування – це технологія передбачення, спрямована на широке залучення експертів, громадян, стейкхолдерів чи неурядових активістів до процесу прогнозування і планування майбутнього з метою отримання цінних знань та інформування осіб, які ухвалюють рішення, щодо формування майбутньої політики. Реалізація партисипативних досліджень майбутнього у формі дискурсійної участі наразі має два магістральні шляхи:

- «експертний діалог», спрямований на міждисциплінарне співробітництво і подолання роздробленості наукового знання;
- «соціальний діалог», спрямований на залучення зацікавлених сторін (вони можуть бути прямо чи опосередковано зацікавлені) до громадського обговорення в рамках дорадчого процесу.

Залучення зацікавлених сторін до розроблення візій майбутнього являє собою паралельну та аналогічну процедуру експертного прогнозування. Акцент на участі зацікавлених сторін має вирішальне значення, адже йдеться не тільки про інтереси, а й про важливі знання і необхідні ресурси.

На відміну від традиційного прогнозування, яке створює проєкцію майбутнього, під час партисипативного прогнозування завдяки посиленню елемента участі забезпечується глибша взаємодія з майбутнім, що, відповідно, зміцнює здатність громадян контролювати своє майбутнє і брати на себе відповідальність за нього.

На користь поширення практик партисипативного прогнозування та спільного, разом із громадськістю, вироблення знань дослідники як аргументи наводять такі можливості (Matschoss, Repo, & Timonen, 2019):

- забезпечення розуміння та засвідчення пріоритетів громадян з актуальних питань;
- вироблення узгоджених поглядів, розуміння абстрактних концепцій (наприклад, сталого розвитку) та їх застосування на практиці;
- уникнення потенційного дефіциту знань, характерного для експертного передбачення;
- урівноваження інтересів зацікавлених сторін (зокрема корисливих інтересів) під час визначення порядку денного;
- зменшення впливу зацікавленості в інтерпретації результатів;
- методологічна відкритість, порівняльні показники та підтримка зв'язку між задекларованим і зробленим (між словом і ділом);
- надихання на інновації, мотивація до активних дій, спрямованість на досягнення поставлених цілей тощо.

А проте прикінцеві результати відкритих практик партисипативного прогнозування не можуть бути повністю репрезентативними, нейтральними чи неупередженими, вільними від впливу зовнішніх (контекстуальних) і внутрішніх (суб'єктивних) чинників. Наприклад, у процесі вторинного аналізу результатів європейських форсайт-проектів виявлено, що попри те, що в основу роботи семінарів закладено принцип ненав'язування заздалегідь заданих програм або конкретних тем, загальна спрямованість проекту так чи інакше впливає на результати відкритих процесів розроблення візій майбутнього. Матеріали, які слугували інформаційною базою залучення та надихання громадян на роздуми про бажане майбутнє, так чи інакше були пов'язані із загальною спрямованістю проектів. Тому, щоб урівноважити небажані нормативні настанови, потрібно уважно поставитися до змісту будь-якого інформаційного матеріалу, що попередньо поширюється (Repo, & Matschoss, 2018; Matschoss, Repo, & Timonen, 2019).

Оскільки громадяни поінформовані щодо очікуваних результатів проекту, вони можуть побачити в цьому стратегічну можливість для вирішення нагальних питань і проблем, які, на їхнє переконання, можуть бути реалізовані. Але цю похибку, зазначають Repo & Matschoss, варто тлумачити радше на користь відкритих партисипативних процедур вироблення візій майбутнього, оскільки виявлення обміркованих стратегічних повідомлень, ініційованих громадянами, може часом мати більше значення, ніж просто вивчення настроїв або цінностей громадян. Зрештою, це свідчитиме про професіоналізацію процедур залучення громадян і буде важливим кроком переходу від наївного до стратегічного громадянського прогнозування (Repo, & Matschoss, 2018).

Утім, будь-яка візія майбутнього потенційно може слугувати тій чи тій ідеологічній конструкції, а отже, не позбавлена прихованих прагнень можновладців до зловживання бажанням громадськості зробити свій внесок у розв'язання проблеми майбутнього. Це спостерігається, зазначає Nikolova, коли офіційні установи перебирають на себе повноваження керувати процесом обговорення між експертами і громадянами. Уміло ухиляючись від уваги, вони неявно встановлюють правила і вимоги, які формують точку зору експертів. У результаті експерти перетворюються на прибічників політики, яку вони не розробляли, намагаються переконувати чи «просвіщати» громадськість у тому, що є правильним і бажаним, а влада, відповідно, використовує їх для пом'якшення можливого громадського невдоволення (Nikolova, 2014).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Попри всі ймовірні «за» і «проти» на шкалі, якою вимірюється «відстань» між ідеєю і практикою, підіб'ємо

підсумки та висловимо деякі міркування щодо потенціалу партисипативного прогнозування для цілей повоєнного відновлення України.

Насамперед зазначу, що я далека від думки, що вітчизняні політики та урядовці готові до зміни правил гри і до того, щоб відмовитися від звичного, комфортного для них формату «піпл хаває». Однак ці правила неминуче змінюватимуться – як з огляду на євроінтеграційні перспективи України, так і через те, що українське суспільство, яке пройшло крізь жорна війни, уже не буде занадто терплячим до непрозорих, неформальних практик і не буде й далі толерувати ілюзії розширення прав та можливостей громадян. Зважаючи ж на загальну травмованість війною українського суспільства, з одного боку, і невідому кількість нелегальної зброї, яка є на руках українських громадян, з другого боку, «загравання» з уявленнями та очікуваннями громадян – занадто ризикована справа. Зневажання соціально-психологічного стану травмованості масової свідомості може мати вкрай непередбачувані і небезпечні наслідки для відновлення миру в Україні, а тому, очевидно, треба бути готовими до різноманітних проявів громадянського невдоволення як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівні.

Партисипативне прогнозування, на мою думку, може стати ефективною технологією опанування травматичних наслідків та повоєнного відновлення громад в Україні. Акцентую увагу саме на рівні громад і спільнот, оскільки надання психологічної допомоги та ліквідація негативних наслідків у посттравматичний період життя на індивідуальному рівні (людина), а також на рівні малих і середніх груп мають потужний бекграунд, забезпечений накопиченим упродовж останнього сторіччя сумним досвідом світових воєн, воєнних конфліктів, збройних протистоянь, що вимагало формування не менш потужного арсеналу підходів, методів та практик для подолання їхніх психологічних наслідків та опанування психічних розладів у постраждалих унаслідок воєнних дій. Усі вони наразі перебувають на озброєнні вітчизняних соціальних психологів, психотерапевтів, представників соціальних служб.

На жаль, такого не можна сказати про опрацювання соціально-психологічних станів на рівні великих соціальних груп (суспільство, нація) і спільнот (територіальна, конфесійна, етнічна тощо). Практик подолання наслідків війни на рівні надіндивідуальних утворень наразі не так уже й багато. Найважливіші серед них такі: миробудування, прощення і примирення, комеморація, культурна дипломатія та деякі інші. Усі вони містять соціально-психологічний складник, хоч це й не убезпечує від ризиків зростання соціальної напруженості та агресії, спалахів нетерпимості і ворожнечі, відновлення конфліктів та кровопролиття, що коріняться в глибинах мілітаризованої масової свідомості (колективному свідомому і несвідомому).

Партисипативне прогнозування, окрім своєї безпосередньої мети – прогнозування і планування майбутнього, дає змогу проводити системну фахову соціально-психологічну реабілітацію на рівні великих соціальних груп (суспільство, нація) і спільнот (територіальна, конфесійна, етнічна тощо) і водночас здійснювати м'яке коригування масових (колективних) соціально-психологічних станів у напрямі їх демілітаризації. Під м'яким коригуванням соціально-психологічних станів масової (колективної) свідомості розуміють їх переорієнтацію на розбудову образу бажаного майбутнього, бачення шляхів (послідовності кроків) його досягнення та реалізацію розробленої стратегії. Під поняттям «візія (бажаного) майбутнього» мається на увазі уявлюваний у певній часовій перспективі стан розв'язаності проблеми та послідовність кроків, що дають змогу досягнути бажаного результату, перейти від поточного до уявного стану. У такому сенсі процедура партисипативного прогнозування може бути застосована до будь-якої проблеми будь-якого рівня, що потребує свого розв'язання за участі всіх зацікавлених сторін.

Зрозуміло, що запровадження практик партисипативного прогнозування незалежно від рівня потребує координації зусиль з боку урядовців, експертного середовища і громадян, свідомої готовності кожної зі сторін до співпраці та відповідальності за свій внесок у спільну справу:

урядовців – за інформування про ключові питання, що потребують вирішення; за ухвалення рішень і напрацювання політики на основі неупереджених експертних висновків та поглядів громадян;

експертного середовища – за підготовку неупереджених експертних висновків; за організаційний супровід та проведення сесій партисипативного прогнозування з питань, що потребують вирішення; за експертне опрацювання та узгодження громадських бачень; за утвердження партнерського, а не зверхнього ставлення до громадян як акторів і співавторів візій майбутнього;

громадян – за конструктивну зосередженість на проблемі, готовність до діалогу; за вироблення колективного бачення та практичних способів (кроків) вирішення проблемних питань; за практичну спрямованість на реалізацію запропонованої стратегії.

На моє глибоке переконання, колективна робота, спрямована на проектування образу (бажаного) майбутнього, визначення соціально бажаних цілей та вироблення шляхів їх досягнення, матиме потужний терапевтичний ефект з погляду опанування наслідків травми російсько-української війни, спрямовуватиме колективні емоції та почуття в конструктивне річище, що набуватимуть свого подальшого опрідметнення в колективних практиках розбудови майбутнього на рівні окремої людини, родини, громади й суспільства загалом. Вірю, що нарешті українці – і мертві, і живі, і ненароджені – свідомі того, яке майбутнє для них є небажаним. Тож справа за малим – тут і зараз жити і творити наше спільне бажане майбутнє.

Список використаних джерел

Корнієнко, О. (2022). Верховна Рада України стає місцем конструювання майбутнього, (2022). Прес-служба Апарату Верховної Ради України, 19.08.2022. Взято з <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/227033.html>

Левченко, О., Величко, Н., & Ковшун, Л. (2018). *Партисипативний підхід та практики на рівні громади*. Посібник для громадських активістів та всіх зацікавлених. Херсон: Фонд громади міста Херсон «Захист». Взято з <https://www.hubs.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/partysypatyvnyj-pidkhid.pdf>

План відновлення України (2022). Взято з <https://recovery.gov.ua/>

Суший, О. В. (2020). *Українська нація: мистецтво творення – філософія руйнування*. Кропивницький: Імекс-ЛТД. Взято з <https://ispp.org.ua/2021/02/19/sushij-o-v-monografiya-ukra%D1%97nska-naciya-mistectvo-tvorennya-filosofiya-rujnuvannya/>

Avelino, F., Grin, J., Pel, B., & Jhagroe, S. (2016). The politics of sustainability transitions. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 18(5), 557–567. Retrieved from <https://doi-org.ezproxy.library.sydney.edu.au/10.1080/1523908X.2016.1216782>

Bibri, S. E. (2018). Backcasting in futures studies: a synthesized scholarly and planning approach to strategic smart sustainable city development. *European Journal of Futures Research*, 6(13). Retrieved from <https://doi.org/10.1186/s40309-018-0142-z>

Casi, 2015–2017. Retrieved from <https://www.futuresdiamond.com/casi2020/>

Cimulact, 2015–2016. Retrieved from <http://www.cimulact.eu/>

Civisti, 2009–2011. Retrieved from <http://www.civisti.org/>

Dan-Suteu, S.-A., Giorgi, G. (2019). Future Studies, Forecast and Foresight - Critical Considerations and Relevant Findings in [*The International Scientific Conference eLearning*](#)

[and Software for Education](https://doi.org/10.12753/2066-026X-19-017). Bucharest, Vol. 1. Retrieved from <https://doi.org/10.12753/2066-026X-19-017>

Lundvall, B. Å. (2016). National innovation system: Towards a theory of innovation and interactive learning. In Lundvall, Bengt-Åke (2016), *The Learning Economy and the Economics of Hope*. Anthem Press. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1hj9zjd>

[Matschoss, K., Repo, P., Timonen, P.](https://doi.org/10.1016/j.futures.2019.102437) (2019). Embedding European citizen visions in sustainability transition: Comparative analysis across 30 European countries. *Futures*, 112. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.futures.2019.102437>

Nikolakis, W. (2020). Participatory backcasting: Building pathways towards reconciliation? *Futures: the journal of policy, planning and futures studies*, 122, 102603. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.futures.2020.102603>

Nikolova, B. (2014). The rise and promise of participatory foresight. *European Journal of Futures Research*, 2(33). Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s40309-013-0033-2>

Popp, R. (2013). Participatory futures research. Research or practice consulting? *European Journal of Futures Research*, 1(16). Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s40309-013-0016-3>

Quist, J. (2007). *Backcasting for a sustainable future the impact after 10 years*. Netherlands, Eburon Academic Publishers.

Quist, J., Rammelt, C., Overschie, M., de Werk, G. (2006). Backcasting for sustainability in engineering education: the case of Delft University of Technology. *Journal of Cleaner Production*, 14, 868–876.

Repo, P., & Matschoss, K. (2018). Citizen visions for European futures – methodological considerations and implications. *European Journal of Futures Research*, 6(20). Retrieved from <https://doi.org/10.1186/s40309-018-0149-5>

Robinson, J., Burch, S., Talwar, S., O'Shea, M., & Walsh, M. (2011). Envisioning sustainability: Recent progress in the use of participatory backcasting approaches for sustainability research. *Technological Forecasting and Social Change*, 78 (5), 756–768. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2010.12.006>

Theocharis, Z., & Harvey, N. (2016). Order effects in judgmental forecasting. *International Journal of Forecasting*, 32(1), 44–60. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2015.01.007>

References

Avelino, F., Grin, J., Pel, B., & Jhagroe, S. (2016). The politics of sustainability transitions. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 18(5), 557–567. Retrieved from <https://doi-org.ezproxy.library.sydney.edu.au/10.1080/1523908X.2016.1216782> (in English)

Bibri, S. E. (2018). Backcasting in futures studies: a synthesized scholarly and planning approach to strategic smart sustainable city development. *European Journal of Futures Research*, 6(13). Retrieved from <https://doi.org/10.1186/s40309-018-0142-z> (in English)

Casi, 2015–2017. Retrieved from <https://www.futuresdiamond.com/casi2020/> (in English)

Cimulact, 2015–2016. Retrieved from <http://www.cimulact.eu/> (in English)

Civisti, 2009–2011. Retrieved from <http://www.civisti.org/> (in English)

Dan-Suteu, S.-A., Giorgi, G. (2019). Future Studies, Forecast and Foresight - Critical Considerations and Relevant Findings in [The International Scientific Conference eLearning and Software for Education](https://doi.org/10.12753/2066-026X-19-017). Bucharest, Vol. 1. Retrieved from <https://doi.org/10.12753/2066-026X-19-017> (in English)

Korniienko, O. (2022). Verkhovna Rada Ukrainy staie mistsem konstruiuvannia maibutnoho [The Verkhovna Rada of Ukraine becomes a place for designing the future] (2022). Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy, 19.08.2022. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/227033.html> (in Ukrainian)

Levchenko, O., Velychko, N., & Kovshun, L. (2018). Partysypativnyi pidkhid ta praktyky na rivni hromady [Participatory approach and practices at the community level]. A guide for public activists and all interested parties. Kherson, Fond hromady mista Kherson «Zakhyst». Retrieved from <https://www.hubs.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/partysypatyvnyj-pidkhid.pdf> (in Ukrainian)

Lundvall, B. Å. (2016). National innovation system: Towards a theory of innovation and interactive learning. In Lundvall, Bengt-Åke (2016), *The Learning Economy and the Economics of Hope*. Anthem Press. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1hj9zjd> (in English)

[Matschoss, K.](#), [Repo, P.](#), [Timonen, P.](#) (2019). Embedding European citizen visions in sustainability transition: Comparative analysis across 30 European countries. *Futures*, 112. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.futures.2019.102437> (in English)

Nikolakis, W. (2020). Participatory backcasting: Building pathways towards reconciliation? *Futures: the journal of policy, planning and futures studies*, 122, 102603. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.futures.2020.102603> (in English)

Nikolova, B. (2014). The rise and promise of participatory foresight. *European Journal of Futures Research*, 2(33). Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s40309-013-0033-2> (in English)

Repo, P., & Matschoss, K. (2018). Citizen visions for European futures – methodological considerations and implications. *European Journal of Futures Research*, 6(20). Retrieved from <https://doi.org/10.1186/s40309-018-0149-5> (in English)

Plan vidnovlennia Ukrainy [Ukraine recovery plan] (2022). Retrieved from <https://recovery.gov.ua/> (in Ukrainian)

Quist, J. (2007). *Backcasting for a sustainable future the impact after 10 years*. Netherlands, Eburon Academic Publishers. (in English)

Quist, J., Rammelt, C., Overschie, M., de Werk, G. (2006). Backcasting for sustainability in engineering education: the case of Delft University of Technology. *Journal of Cleaner Production*, 14, 868–876. (in English)

Robinson, J., Burch, S., Talwar, S., O'Shea, M., & Walsh, M. (2011). Envisioning sustainability: Recent progress in the use of participatory backcasting approaches for sustainability research. *Technological Forecasting and Social Change*, 78 (5), 756–768. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2010.12.006> (in English)

Sushyy, O. V. (2020). *Ukrayinska natsiia: mystetstvo tvorennia – filosofiia ruinuvannia* [The Ukrainian nation: the art of creation - the philosophy of destruction]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 2020. Retrieved from <https://ispp.org.ua/2021/02/19/sushij-o-v-monografiya-ukra%D1%97nska-naciya-mistectvo-tvorennia-filosofiya-rujnuvannya/> (in Ukrainian)

Theocharis, Z., & Harvey, N. (2016). Order effects in judgmental forecasting. *International Journal of Forecasting*, 32(1), 44–60. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2015.01.007> (in English)